

37. ELS ALEXANDRÍ

Una família diferent

Els Alexandrí o d'Alexandria foren una família diferent i no tan sols perquè tenien un cognom exòtic, que evoca un país i una cultura llunyans,* de l'orient mitjà. Destacaven alguns Alexandrí pel seu comportament diferent, a vegades extravagant, en una època en què els individus no solien sobresortir. Alguns ocupaven posicions de rellevància a l'administració del regne, altres foren mercaders. La família actuava en un escenari molt més ample que la vila de Binissalem. Les seves activitats a la part forana estan més ben documentades que les de la gran majoria. Sense saber més d'ells que les breus notícies típiques del període, un o altre Alexandrí salta de la pàgina i mostra personalitat, la qualitat més inusual, més difícil de descobrir, als documents medievals.

De *La Memoriàl ò càpbreu de ço que fou del nòbble Gastó de Beàrn*, que podia datar del 1235 o 36 (p. 1004), ha copiat informació J. M. Quadrado al seu llibre *La Conquesta de Mallorca*, on llegim de l'alqueria d'Alexandria de 9 jovades, entre "*las alquerías que á Gaston cupieron en Canarosa*" (p.529). També a *La Memoria de los pobladores de Mallorca* (1838), J. M. Bover diu "**ALEXANDRIA. Poseía en el distrito del Canarosa, porción del vizconde de Bearne, una alquería de nueve jovades**" (p. 4).

144 quarterades, o 101 hectàrees, és una bona porció, i la mesura és típica d'alqueries

Un plànol alemany que data del 1575 mostra l'antiga ciutat d'Alexandria i el seu magnífic port, protegit del mar per tres costats. Estava erigit al delta oest del riu Nil damunt uns fonaments de pedra calcària. Es noti's cinc galeres al mar a més de naus de càrrega més grans. [Fig. 272]

de la zona. Si acceptem la data de 1235-6 per *La Memoriàl*, almenys una persona de la família havia participat en la campanya de la conquesta. Bover no diu res de la ubicació ni de com l'alqueria arribà a ser propietat dels Alexandrí. Pensam que fou a Binissalem i probablement tocava la part que va ésser el centre urbà.

La família arribà a posseir terres a Alaró, Sencelles i Sóller al segle XIV, però no foren pagesos, tenien un habitatge a Ciutat i més d'una vegada són identificats com

(*) Alexandria, que amb Atenes i Roma formaven el trio de ciutats més importants del món clàssic, fou a l'edat mitjana un centre de la cultura jueva, tant com grega, i al segle XIII hi havia un població de tres mil jueus.

(*)

No hi havia contradicció, a l'època, per ser ciutadà de Ciutat i al mateix temps, veí d'un poble forà. És més, ser ciutadà fou una distinció legal i social i portava avantatges fiscals. En general era necessari demostrar posseir un domicili a la ciutat on passava la majoria de l'any, però les regles eren elàstiques per als més acabalats.

a 'ciutadans'* de la capital. La impressió que els Alexandrí ens donen és d'autèntics personatges, que atrauen la nostra atenció per la confiança amb la qual es movien en societat. Tenien un nivell de formació bastant superior al normal per l'època. Devien ser acomodats i, a vegades, fins i tot rics.

Les arrels

Hem localitzat una persona amb el cognom Alexandrí a l'època de la conquesta, quan apareixia en un context tan diferent de Binissalem com era el call de Ciutat. Al *Fontes Rerum Balearicum* (vol. II de 1978) de Lorenzo Pérez Martínez (p. 280, núm. 362) llegim "1233 junio 15. Nuño Sans da a "Barobe de Alexandria filio Aaron judeo nostro una casa en la C de M [Ciutat de Mallorca] "in carrario judeorum", que confronta con casas "den Jucef almocatil, de Vicente de Exea, de B Astrugui judei [...] "franchas et facias ibi staticam continuam et no possis vendere nisi judeo nostro". "Testigos: Frater P. de Agen, Guterdiáz, Raymundus de Celeteo, Ferrarius Salzet."

Una altra referència és a la "Llista per orde alfabètic de les persones a favor de les quals estan fets els establiments y donacions continguts en el Capbreu transcrit [...] de Don Nuño Sans de la seva porció." (transcrit per E. K. Aguiló, 1912-13, pàgines 58 i 246, en llatí).

Aquesta escriptura anota la cessió d'un edifici al carrer dels jueus a Ciutat, on Barobe de Alexandria podria fixar la seva residència. És possible que la família ja estigués establerta a Ciutat o que freqüentessin Ciutat com a mercaders abans de la conquesta.

La primera designació, fill d'Aaron jueu nostre, obre la possibilitat que Barobe o els seus descendents es convertissin al cristianisme. Ells mai no són esmentats com a jueus en altres situacions, i els jueus observants foren persones que es mantenien un tant separats de la majoria cristiana. La família que coneixem al segle XIV es presenta com unes persones més, i la seva integració a

Una ceràmica de l'estil pisa daurada, amb reflexos metàl·lics, una tècnica andalusina, però aquí emprada per a articles domèstics pels jueus d'Aragó el segle XIV. És un plat safardita, un plat gran per a servir carn a la taula, i està decorat amb diversos motius i escuts com la senyera i l'estrella de David. [Fig. 273]

tots els nivells de la societat de Mallorca era completa. També és veritat que els jueus no reberen de la societat ni de l'administració un tractament discriminatori durant la major part del segle XIII**. A diferència d'algunes regions de la península, els jueus de Mallorca podien practicar la professió de notari i la majoria del temps podien ser propietaris de terres i edificis, dues de les ocupacions que seguien els Alexandrí.

Els Alexandrí, individualment, s'associaven i treballaven amb persones de molt diferents condicions i estaments. No hi ha indicis de les seves relacions amb la comunitat jueva, però alguns d'ells podien haver facilitat els afers d'aquesta comunitat en ocasions concretes, encara que no sabem si ho feien o no.

Noms i llinatges

Tenir el llinatge d'Alexandrí havia estat un orgull dins la comunitat jueva, donada la prominència cultural, econòmica i religiosa dels jueus d'Egipte. Els jueus mallorquins

Mapa dels dominis i consolats del regne de Catalunya-Aragó el 1385. Al mar Mediterrani oriental es noten els consolats a Xipre com a Alexandria, ambdós llocs esmentats en aquest capítol. [Fig. 274]

mantenien els seus llaços amb la ciutat d'Alexandria quan tals contactes foren sospitosos i a vegades prohibits per les autoritats de Mallorca. Diu Gabriel Ensenyat Pujol, parlant de mitjans del segle XIV, "De fet, sembla que alguns jueus havien fugit durant el govern de Jaume III, car just després de la reintegració Pere IV donà permís als hebreus que se n'havien anat a Alexandria i altres llocs prohibits per tomar a les Illes i residir-hi pacíficament" (1997, p. 414-5).

Podia ser que el Barobe del segle XIII fes català el seu nom, com 'Obert', un dels noms que emprava la família al segle següent, o podia ser que 'Obert' fos en veritat 'Obeyt', un nom jueu. Un altre nom emprat era 'Andriol', que podria ser una variant d'Andreu, i també conté un anagrama del nom del pare, Aaron. En un document en llatí del segle XIV un Alexandrí és designat com 'Andreas' (Antoni Pons Pastor, 1984, p. 260).

Un altre nom, Antoni, que apareixia a la família de Binissalem al final del nostre període (1400), l'havia tingut un frare de Xipre, lector del convent de Famagusta, Antoni d'Alexandria el 1341.* Ell estigué involucrat en uns obscurs complots al voltant de Ferrand de Mallorca, germanastre legítim del rei Jaume III (transcrit per E. K. Aguiló, al *BSAL X*, 1904, pàgines 325 i 350).

Obert d'Alexandrí

Ja a l'any 1302, el 14 de maig, un Oberto de Alexandria, designat com a ciutadà de Mallorca i mercader, fou beneficiat d'una llicència mercantil emesa de part del rei per un assumpte de comerç marítim que "munta be a 500 dobles o mes". Sembla que ha mort en Simon de la Barca, un dels dos comandataris (les persones enviades per fer les tasques de vendre, comprar, pagar o cobrar a les destinacions d'un negoci). D'Alexandria i un soci seu, també ciutadà, Bisceto de Risco, temien que la seva comanda no seria executada. La llicència permetia als socis "que puguen anar o tremeire missatge a Bugia" (E. K. Aguiló, 1924-5, p. 262). És el primer individu de la família que coneixem al segle XIV.

Pocs anys més tard, un esclau, Ali, "den Obrero d'Alexandria" (sic), probablement la mateixa persona, treballava a l'obra de restauració del Palau de l'Almudaina. Guillem Rosselló-Bordoy i Jaume Sastre Moll (1982, p. 261) han publicat una relació de musulmans, tant esclaus com lliures, que treballaven en aquesta obra entre l'abril de 1309 i el març de 1310. No sabem el seu

(*)

Tan sols podem conjecturar que aquest Antoni pertanyés a la mateixa família. (Per a més informació vegeu l'ANNEX "El Procurador Reial".)

(**)

Pau Cateura: "El siglo XIII, por lo menos hasta 1287, será la época dorada de la aljama de Mallorca; es la época en que los judíos pueden desarrollar plenamente sus actividades, [...] son incorporados a ciertas áreas de la administración real y no hay menciones de fracturas de convivencia con los cristianos." (Al pròleg del llibre de Jorge Maíz Chacón, 2010, p. ix.)

La llotja de Perpinyà, segona capital del Regne de Mallorca, d'un retaule de la Trinitat, ara al Museu Hyacinthe Rigaud de Perpinyà. Recordeu que hi ha una representació del port de Ciutat contemporània a la pàgina 148. [Fig. 275]

ofici, però Ali fou pagat amb 12 diners (1 sou) al dia, un jornal relativament baix, durant quatre dies. Podia haver estat un artesà de la branca de la decoració? L'Almudaina, fou tant la residència reial com la seu de l'administració reial. En aquest mateix palau, a l'oficina de la Procuració Reial, fou el lloc on treballaria Andriol d'Alexandria, familiar d'Obert, dècades més tard.

Els Alexandrí a Sóller

L'any 1311 està documentat un Alexandrí a Sóller. "Dalmatius [Dalmau] Alexandri" (Plàcid Péres, 1991, p.58), fou testimoni d'una escriptura d'establiment d'una casa i patí a la part del municipi que recentment havia canviat el títol de domini, des de Gastó de Bearn al domini reial. Es nota que el propietari en aquest cas fou Guillem Llorenç i seva muller Elicsenda. Llorenç fou un llinatge molt corrent a Binissalem, també. Aquest Guillem Llorenç feia diversos establiments a la propietat que havien estat els banys sarrains i l'hort contigu. Aquest establiment tenia un preu d'entrada molt més alt (16 vegades més car que d'altres propietats a prop) i fou

l'únic amb un Alexandrí com a testimoni de la venda. Els testimonis signants solien ser veïns de certa categoria.

Al final del segle XIV, l'any 1399, un Pere Alexandrí fou involucrat a Sóller en la fracassada Armada Santa per castigar els moros del nord d'Àfrica. Ell destacava per un desacord damunt el pagament de "3 florines de oro de Mallorca", amb el patró i clavari d'una galera sollerica. Sembla que ell havia contractat a pagar-les del botí, que finalment no es produí, de l'expedició fallida. (Jaume Sastre Moll, 1996, p. 89). Aleshores ells discutien els termes de l'avinença. L'assumpte fou traslladat a "los Cónsules del Mar" a Ciutat.

Obert d'Alexandrí a Binissalem a principis del segle XIV

La primera notícia amb data i identificació és de l'any 1313 "25 gener.- Els procuradors reials concedeixen llicència a Ramon Palau* perquè en un

Un forner treu panades del seu forn. Sembla una representació publicitària, com el que està vestit amb les seves millors robes massa voluminoses i complicades per treballar de veres. [Fig. 276]

(*) D'altra banda es recorda que, l'any 1245, Ramon bisbe de Mallorca "estableix a Ramon Palau 2 jovades de terra de l'alqueria Binissalem" (RRV1). Hem opinat que aquesta terra fou en ple centre de la futura vila.

tros de terra que té en el terme de Benisalem, tengut en nom de Ferrer Palau i domini d'Obert d'Alexandria, pugui construir un forn per coure pa, pagant cens de 8 sous i 8 sous d'entrada" (RRV2 p.9).

Per la data i l'esment dels procuradors reials podem concloure que fou un forn de puja, un forn oficial que formava part de l'equipament municipal de la vila confirmada en el marc de les Ordinacions del rei Jaume II. El tros de terra havia de ser dins o prop del centre urbà d'aleshores, és a dir, la plassa, avui plaça Quartera. D'Alexandria tenia el domini directe o l'útil, mentre Ferrer Palau podia ser un emfiteuta, si no tenia el domini útil, en tot cas amb dret d'explotar la terra.

Andriol d'Alexandrí, una nova generació de la família

Continuaven les empreses mercantils dels Alexandrí i, l'any 1327, el regent Felip ordena al seu lloctinent a fer justícia a alguns inversors que han participat en una empresa amb "Tomas de Sent Donat et Andreas Alexandri cives Majoricarum". La petició (text en llatí) havia estat tramesa pels secretaris de l'Aljama, òrgan administratiu de la comunitat jueva, en representació d'alguns jueus que havien invertit gran quantitat de diners en el negoci dels dos ciutadans i no havien rebut encara els seus beneficis (Antoni Pons Pastor, 1984, p. 260). La participació de jueus, cristians i conversos junts en un negoci fou bastant comú a l'època.

Un estil de roba adient per un ciutadà benestant del segle XIV. [Fig. 277]

Un porxo en un dibuix del centre urbà de Santa Margalida, ubicat al costat de l'alberg del senyor feudal; una construcció que podia ser similar al mercat que hi havia a Binissalem el segle XIV. És un dibuix del segle XVII/XVIII. [Fig. 278]

Els Alexandrí mantenien i ampliaven els seus interessos econòmics al servei municipal de la vila de Binissalem, mentre n'Andriol participava plenament en esdeveniments polítics de la dècada 1340-50, la més moguda dels poc més de cent anys d'època cristiana. Ell fou notari i escrivà a l'oficina de la Procuració Reial.

Al 1342 a Binissalem, encara amb el rei Jaume III al tron, "4 febrer.- El governador escriu a Jaume Bestard batle de Benissalem i tota la Universitat de dit lloc i parròquia de Robines sobre el fet que Andriol d'Alexandria, Berenguer Osona i Ramon Bover, pobladors de Benissalem, missatgers de la Universitat, han acudit a sa presència sobre el fet del mercat i mostren la carta del rei en Jaume datada a Barcelona dia 29 de maig de 1341. El dia elegit per la celebració del mercat és el dimecres" (RRV2 p. 12).

Havia estat una discussió sobre el dia de la setmana del mercat com els 'missatgers' mostren la carta al governador nou mesos després que havia estat escrita?

Sembla possible que Andriol d'Alexandrí tingués un accés privilegiat al

El rei despatxa amb un notari, mentre un grup de clergues discuteixen; un panell de *les Cantigas de Santa Maria*. Noti's la postura típica del notari, amb el seu pergami sostingut sobre una cama, doblegat. A part d'estar incòmode, no pot sorprendre que la lletra fos freqüentment indesxifrabla. [Fig. 279]

rei. Probablement ja fou funcionari del regne. Jorge Maíz Chacón (2010, p. 107) fa una estimació en la qual els jueus podien haver ocupat un 4% dels treballs a l'administració l'any 1350, període en què eren actius Andriol d'Alexandri i Pere Massó, possiblement un familiar seu.

Des de l'inici del regne, els jueus i conversos havien estat reclutats pel rei a col·laborar en la gestió dels afers d'estat. Foren legalment protegits per la monarquia i alguns foren designats 'jueus nostres' als documents reials. En part, aquesta situació derivava de la utilitat d'emprar els seus coneixements específics de la terra, de les llengües usades al moment de la conquesta, com de les pràctiques comercials al segle XIII. Per altra banda, la dependència del monarca de les contribucions financeres de la comunitat jueva feia necessari el distint règim d'impostos i taxes que els gravaven.

Mentre alguns oficis foren prohibits als jueus, a vegades ells ocupaven treballs en l'administració creguts poc desitjables pels cristians, com, per exemple, el de saig. També pujaven pels contractes de la col·lecta de delmes i altres impostos, ja que tenien la solvència financera que permetia pagar les garanties demandades, al temps que confiaven en la protecció reial per aconseguir aquesta tasca rendible, però impopular.

El juliol del mateix any, 1342, *"Andriol d'Alexandria vol esser pagat per les despeses que ha fetes per la consecució del mercat. D'altre banda Pere Palou demanava una taxació justa per la contribució a les despeses del mercat"* (RRV2 p.13).

Al 1343, llistat entre els pagaments al rei de delmes i altres quotes, trobem *"Andriol d'Alexandria un forn 8 sous"* (RRV2 p.13). 8 sous fou el pagament acostumat com 'llicència', per tenir una concessió reial com un forn o una carnisseria.

Involucrat en altres llocs

Mentre tenim més notícies de n'Andriol a la dècada de 1340 que en qualsevol altre període, aquestes resulten ser ben variades. Ell fou propietari també a Alaró. Citat per Ramon Rosselló Vaquer en la seva *Història d'Alaró, segles XIII i XIV*, on llegim *"El març de 1347 es notificava als batles de Santa Maria del Camí, Alaró i Robines que Antoni Rivarols havia exposat que té una possessió en el terme de Marratxí, "en la qual és un camí general per lo qual los habitants dels vostres lochs e batllis deven e han acostumat de passar anan i toman dels dits loch a la Ciutat e de la Ciutat als dits lochs, los quals habitants damunt dits han deixat lo dit camí general e han fet altre camí en possessió de la dita alqueria e encara oltra la dita carrera han feta altre dressera per la dita possessió"* (1979, p.109).

Reunió del rei Ferran II, el catòlic, amb les Corts el 1495. Al Regne de Mallorca la Procuració Reial fou una institució important durant segles. [Fig. 280]

"El mateix any Ramon Terrassa de Robines i Andriol d'Alexandria, posseïdor d'una alqueria en el terme d'Alaró duïen un contrast perquè creien tenir dret "de servitud de passament de camí" (1979, p.109).

Antoni Rivarols de Marratxí (que era 'ciutadà de Mallorca') havia denunciat que persones dels pobles més distants que viatjaven a Ciutat creaven nous camins per travessar la seva possessió, per ser més curt o convenient que la via establerta. Hem de suposar que Alexandri viatjava entre Canarrossa i Ciutat amb freqüència.

Ramon Rosselló Vaquer esmentava una altra iniciativa presa el mateix any *"El 1347 Andriol d'Alexandria exposava davant el rei que a Alaró hi havia un aljub on hi anaven a parar les aigües sobrants d'un torrent i com que no s'aprofiten volia establir aquesta aigua a cert cens i que s'hi construís algun molí, i també regar les seves possessions"* (1979, p. 111).

El seu càrrec de funcionari reial

Era la mateixa dècada quan, a Ciutat, Andriol d'Alexandri fou adjunt al procurador reial*. El procurador ocupava el segon càrrec a la jerarquia del govern del regne, amb rang i poders equivalents als del lloctinent, aleshores conegut com a governador, al nou règim del rei Pere IV. El procurador reial era responsable dels interessos i patrimoni del rei mateix, mentre que el governador cuidava els afers i les finances del regne.

Podem assegurar que durant alguns anys n'Andriol gaudia d'un accés al poder sense comparació amb cap altre binissalemer al llarg del segle, però el seu privilegi no durà. Des de seva ascensió al tron del regne de Mallorca el 1343, el rei Pere IV muntà una i altra campanya contra persones de qui sospitava que afavorien o conspiraven per reinstal·lar el deposat rei Jaume III, processos que tan sols cessaren amb la mort de l'antic rei el 1349.

La sospita tocava tots els estaments de la societat, però al Raiguer la classe de cavallers fou la més afectada. La fidelitat al rei Jaume III havia estat estesa entre els terratinents de la comarca, on els cavallers Berenguer de Tornamira i Pere de Puigdorfil d'Alaró foren sentenciats a mort a més de la confiscació dels seus béns, igual que Jaume de Santacília de Costitx i Jaume Duran, mercader d'Inca. *"Una bona part dels jaumistes eren persones riques i benestants [...]"*, així hi havia un benefici econòmic de les confiscacions (Gabriel Ensenyat Pujol, 1997, volum I, p 371).

D'ofici, el notari escrivà d'Alexandri fou involucrat en aquests processos. Per exemple, l'any 1348 era de l'equip que elaborava la *"Relació de béns immobles que foren confiscats a Bernat de Buadella, amb la valoració corresponent"* (Gabriel Ensenyat Pujol, 1997, volum II, p. 343 – 347). Bernat de Buadella, cavaller de Pollença i tenedor de diversos encàrrecs baix el rei

(*) Parlem de la institució de la Procuració Reial tal com de la relació d'Andriol d'Alexandri amb ella, a l'ANNEX del mateix nom.

Un processat dicta el seus arguments a un notari escrivà al tribunal. [Fig. 281]

Jaume III, fou decapitat l'any 1345. Els béns confiscats havien passat al patrimoni reial, però l'any 1348, foren restituïts al seu fill, Joan (volum II, p. 343 - 347).

Les coses donaren un gir per Andriol d'Alexandri l'any 1349. Prop del final de les persecucions llegim "el 1348 foren segrestats tots els béns de Bertran Roig, antic procurador reial, mort aquest any a conseqüència de la pesta; l'any següent es confiscaren els béns d'Andriol d'Alexandria" (Gabriel Ensenyat Pujol, 1997, volum I, p. 379).

No podem dir si Bertran Roig tenia res a veure amb la família de Son Roig, però la família Roig era entre els més persistents jaumistes.

Mentre Bertran Roig moria abans de ser processat, no és clar si Andriol d'Alexandri tingué un paper en les maniobres o conspiracions jaumistes. Algunes d'aquestes persecucions eren tant causes polítiques com causes criminals demostrades. Podem pensar que el 'delicte' d'Andriol d'Alexandri no fos altre que l'associació amb persones sospitoses de conspiració: els cavallers desacreditats de Canarossa. Recordem, també, que ell havia estat citat per testificar en el procés contra el governador, Arnau d'Erill, el 1345.

Podria n'Andriol haver tingut problemes amb la nova política de la Procuració Reial? Després de l'accés del rei Pere IV la Procuració Reial començà a tenir dificultats financeres. Diu Ensenyat Pujol que "el patrimoni reial es convertí en el calaix de sastre utilitzat per a finançament de les campanyes contra Jaume III [...] i els ingressos obtinguts se situaren per sota de les despeses ordinàries" (1997, volum I, p.445).

Possiblement els béns confiscats del notari escrivà foren tornats eventualment com passava en tants de casos. No obstant això, sospitem que la seva vida canviaria i donaria un gir important, perquè no tenim més notícies d'ell, o d'altra persona amb el nom, Andriol d'Alexandri, durant quasi trenta anys; una generació.

Els Alexandri i els Massó

Aleshores la història es complicà amb un nou cognom. Pocs anys abans, en l'agost de 1344 "Bernat Tosell de Sencelles ven a Bernat Massó, batle de la porció del bisbe de Mallorca, 10 morabetins censals sobre una alqueria (Son Batle) en alou del bisbe de Mallorca. Confronta amb terra de Pere Saletes, l'alqueria Beniferri i alqueria Arissal de Bernat Arrom. Preu: 100 ll" (Sencelles, p. 34).

Aquest "batle del senyor Bisbe de Mallorques e altres [...]" havien estat present a la ratificació de la *partició de termes* de dues alqueries a Sencelles/Costitx l'any 1337 (transcripció de E. K. Aguiló, 1937-8, p. 78-9). Ell ocupava el càrrec de batle bisbal durant alguns anys i sota dos reis. Suposem que el títol i l'ofici havien estat llogats pel bisbe, com de costum.

Les vides dels Massó o Masó estaven tan lligades amb els Alexandri que a un moment determinat es fusionà un Massó i un Alexandri en la mateixa persona. Això relatan els documents, però és possible que Massó representàs un Andriol d'Alexandri que era desbancat o desgraciat d'alguna manera? Les famílies, si foren dues i no una, comparteien característiques i carreres d'una manera acusada.

El llinatge Maso/Massó

A Inca, el 1298, " [...] en el rafa del rei, Ramon Bramona va vendre una quarterada de terra per 20 sous a Bernat sa Maso" (Llabrés i Rosselló, 1998, p. 110). Masó/Massó, com Alexandri, no fou un nom corrent. A l'opuscle, *Els homes d'armes de Mallorca, llista de la part forana* (1359), compilat pel Dr. Joan Rosselló Lliteras, trobam a Inca el nom Ramon Massó (p. 52), però no n'hi havia d'altre entre

Els dos notaris que han intervingut en aquesta transcripció documental de l'any 1364 han deixat el seu segell, fet a mà, al document. Aquest segell individual fou molt important per a autenticar cada escrit notarial. [Fig. 282]

tots els homes de 16 a 60 anys de la part forana aptes per portar armes. No sabem la seva confessió religiosa, però recordem que en general els jueus no eren considerats aptes ni obligats a fer servei militar, ni obres de suport com construir fortificacions.

'Pere Massó'

Un Pere Massó està esmentat com a notari, ben conegut a Ciutat l'any 1385 (Gabriel Llopart, M. Ripoll, 1977, tom 4, p.261). Pere Masó, notari, (ell mateix, o bé, un familiar) figura en la relació de persones "amb honors de Cavallers de l'any 1362" quan vivia a la parròquia de Santa Eulàlia. Tenir tals honors no fou gran distinció, com "Haiam ordonat que tots que a coneguda nostra pusquen tenir cauyl o rossí haien tenir e mantenir aquell" (Josep Ramis d'Ayreflor i Sureda, 1935-6, Part II, p. 124).

Hi havia també un Pere Massó, notari, que actuà entre "altres notaris i escrivans" (Inca, p. 175) a la dècada de 1340. ('Altres'

significa que no foren adscrits a la Cort Reial.) Fou involucrat en la causa dels jurats d'Inca contra l'escrivà Pere Pascual el 1346. Es tractava d'una disputa entre la corona i els jurats pel nomenament al càrrec d'escrivà d'Inca, "nomenaments fruit d'intrigues o de desconexions entre el rei i el seu governador a Mallorca, que són males d'aclarir" (Inca, p. 172). L'oficial responsable de nomenar els notaris/escrivans de la part forana fou el mateix procurador reial.

Possiblement hi havia un element de protesta jueva en l'assumpte, com a l'any 1349 esmenta "Llorenç Real, encarregat de la causa d'uns jueus contra el notari escrivà Pere Pasqual" (Inca, p. 172).

És lògic de pensar que fou la mateixa persona, el "Massó o Masoni, Pedro, notario," citat, com fou Andriol d'Alexandri, al procés contra el governador Arnau d'Erill a l'any 1345 (transcrit per J. M. Quadrado, 1914-5, p. 92).

Un notari parla amb un malalt del seu testament. Redactar testaments constituí una part important del treball d'un notari. [Fig. 283]

Aquest notari escrivà treballa a casa, transcrivint un document entre el llit i la xemeneia. [Fig. 284]

‘Ramon Massó’

Tornam al Ramon Massó, nom ja anotat a Inca el 1359, per Rosselló Lliteras, més amunt. L'any 1354, a través d'un document del notari Ramon Massó, sabem que, *“Ramon Bover i Guillem Sagrera habitants de Robines, síndics i procuradors de tota la Universitat i prohoms, venen a Francesc sa Brugera i Antoni Morgat tavemer, ciutadans el dotzè del vi i ajuda de les carns, molitja i pa, durant dos anys, que per preu de 500 lliures. Ells havien comprat aquests impostos a la Universitat de Mallorca”* (RRV2 p. 17).

És un contracte similar al d'un forn fet per Obert d'Alexandri vers el principi del segle.

A la mateixa dècada, l'any 1363, un ‘Raimundo Masoni’ és mencionat a l'inventari dels béns del bisbe Anthoni des Collell, escrit en llatí. Traduït diu: *“Item: a Ramon Massó per blat de Robines a l'any '63-5 ll”* (J. N. Hillgarth, 1953-60, p. 527).

És possible que Andriol d'Alexandri deixàs el seu antic nom com el seu càrrec al despatx del procurador reial, després de la confiscació de seus béns? O s'ha de pensar en una nova generació o família col·lateral?

En els judicis locals de Binissalem

El final de la següent dècada, els noms Alexandri i Massó apareixen entre els denunciants i testimonis dels *Judicis a Binissalem entre els anys 1379 -1382*, i igualment figuren en el segon tom dels anys 1400-04, ambdós compilats per Francesc Canals.

Ramonet Massó és un dels testimonis citats per la causa d'una brega entre Abraham, jueu, i Arena, la vermadora, auxiliada pel seu marit el llibert Johan Grec, el setembre de 1381 (*Judicis I, clam 7, p.55*). Les paraules de Massó eren: *“anit vespre venia per lo carrer nou avall e oi que el dit Abraham jueu i Johan Grec havia noves [‘noves’ = discussió calenta] e sobre aço aquest oi grans colps de bastonades”* (p. 56).

Ell havia de conèixer bé els combatents per poder reconèixer les seves veus a una distància que podia ser d'uns 50 a 100 m.

El mateix estiu, el 10 de juny de l'any 1381, succeïa una commoció més duradora i complicada. Començà quan G. Duran, *“porter del senyor Rei”*, un missatger oficial:

“per vigor d'una comissió [...] feta per lo senyor ofical [sic] de Mallorca, anà al alberg, d'en B. Salord, prevere, [qui era germà del batle reial de l'any 1380, Guillem Salord] e com fo aquí manà e G. saig [G. Spaguer, saig de les Corts de Mallorca] que aquest amanava que prengué payora”. (Penyora; alguns béns del prevere que havia de confiscar, suposa com resultat d'un procés judicial.) “E llavors en G. Salord [l'abans batle] dix a aquest:

«¡Pel cul de Déu no en treuràs panyora. Jo veuré qui en treurà panyora»

(*Judicis I, clam 14, p.77*).

“E pres una verga serdesca e arami-la contra aquest [el saig] [...]” (p.77). Segueixen més amenaces i malediccions.

La història continuà el 14 de juny, quan Pere Llorenç, batle actual, i prohoms acompanyaren G. Duran (el missatger oficial) *“entra en l'alberch d'en B Salord per prendre ppanyora, [sic] [...] e atrobà aquí R. Massó [...]”*, que també tenia interès en els béns a confiscar (p. 78).

A l'audiència testificà el saig, G. Spaguer, donant la seva versió del que havia passat:

“amb G. Duran porter, anaren al alberc d'en B. Salord per treure panyora, e trobaren aquí R. Massó lo qual se para davant aquest, [el saig] collint-los la panyora e empenyent aquest tenent una verga perdesca en la mà. E aquest [el saig] llavors dix:

«E en armes m'aramiu?»

E llavors lo dit Massó lexa la verga, mas, va dir-li:

«la panyora no la traguen de casa»

(p. 78).

Malgrat els seus gestos i paraules dedicats a frustrar els oficials de la Cort, Massó es mostrava menys precipitat que els Salord, com l'abans batle G. Salord, tenia un punyal; una arma. El saig explica que foren presents a més els veïns P. Vilarnau, Domingo Samar (ferrer) i Antoni Valls (sabater).

La discussió continuà i es traslladà a la casa de Guillem Salord, batle de l'any anterior, on hi hagué cops i punyades a més d'insults. Segons el testimoni de na Blanca, la dona de Salord, el missatger de Ciutat la colpejà quan ella intentava impedir que sortissin més coses confiscades.

A G. Duran, se li acabà la paciència i digué:

«No fi ha cura d'això»

i a continuació, *“dona a aquest [la dona Blanca] dues grans pitrades que per poc no la feu caure [...]”*. R. Massó no diria més que:

«Guardas que feia»

segons els testimonis (p.79).

Es veu que la penyora consistia en productes, ni diners ni articles de gran valor. P. Vilarnau, un dels veïns present, testifica:

«E lo dit saig tragué un quarti e tornà per prende-n altre.»

E llavors lo dit R. Massó dix:

«Senyor, aquest basta prou, que bastant és.»

E lo dit Duran dix al saig:

«Treis-ne altre.»

(p.79).

(Un 'quartí' fou una mesura de vi de vint o vint-i-cinc litres.)

[Fig. 285]

La protesta de Massó continuà, però sense amenaces segons el testimoni de P. Vilarnau.

La setmana següent, el batle, Pere Llorenç, "mana boca a boca a Ramon Massó, que dega fer confessió [testificar] sots pena de cent sous, lo qual [Massó] respòs que no feria confessió com no sia son ordinari" (que ell no estava involucrat).

El batle insistia i posava la pena a 10 ll. per la seva manca de col·laboració i ho doblava una i altra vegada (cosa que permetia el procediment) fins a 160 ll. Encara Ramon Massó persistia en la seva negació a testificar. Amb aquesta enorme suma pendent, la relació de la causa acabava. No sabem què passà, però sembla que Massó "s'apel·la de la dita multa al senyor governador" (p. 80).

Sembla evident que Ramon Massó no es trobava a la casa per casualitat; que estava actuant en representació d'alguna persona o en interès propi. Si fos en veritat Andriol d'Alexandri (probablement ell hauria estat massa vell), ell hauria sentit personalment el procés de la penyora i la confiscació del seus béns. Ramon Massó negava estar implicat personalment, però durant el procés insistia en certs punts, amb una actitud ferma, encara que generalment correcta. La persona implicada o acusada, Bernat Salord, havia estat el vicari del rector Pere Artal, molt esquitxat d'escàndols a principis de la dècada de 1370. (Vegeu el capítol, "El Clergue Parroquial", núm. 41.)

La presència dels dos artesans, Samur i Valls, és també intrigant. Estigueren implicats a la causa o només estaven presents com a amics o veïns d'un o l'altre? No sabem de veres el motiu de la confiscació, però a l'època medieval els processos i actes públics

solien ser seguits físicament per un nombre de persones no implicades, ni rellevants, només curioses.

La següent notícia de la família fou uns pocs anys més tard, el 1386, quan, "10 abril.- El rei Pere comunica al batle de Robines que ha admès la súplica presentada per Andriol d'Alexandria àlias Ramon Massó sobre la causa que mena amb Ramon Bastard" (RRV2, p.30).

És possible que aquest Ramon Bastard no fos dels més respectables de Binissalem. Amb el seu fill Ramonet i Gabriel Bastard, un Ramon Bastard pagaven "120 lliures de composició" a la Procuració Reial, essent "acusats de la mort perpetrada en persona d'Arnau Gaià,* saig de la parròquia" (RRV2 p 30) dos anys més tard, l'any 1388.

Tornant a la causa amb Ramon Bestard, si fou el mateix "Ramon Bestard, lo vell",

Dos subjectes, capells en mà, fan una petició a un jutge que porta la vara del seu ofici. Es recorda que, quan un rei actuava com a jutge, portava una espasa en vertical. [Fig. 286]

de la relació del vi guardat a Binissalem l'any 1382, (Francesc Canals, 1989, p. 30) era o havia sigut una persona bastant solvent, propietari en aquell any de 44 somades de vi. N'Andriol (sic) d'Alexandria havia tingut "tres botes grosses, una de 18 somades e dues de 14 somades" guardades aquell any. El vi d'Alexandri figura vers el final de la llista entre el dels Torrella, Cantarelles, i Bauçà, etc., binissalemers acomodats, veïns de la part alta del municipi.

El 1395, fins i tot un altre rei, Joan I, fill de Pere IV, en el decurs de la seva única visita a Mallorca, s'involucrava en un assumpte de la família. No en sabem la causa, però, "20 octubre. - El rei Joan s'adreça a Antoni Simó d'Alaró i Francesc Frau de Robines dient que Mateu Salzet, notari de Mallorca els reclama 11 lliures i 15 sous de salari com a depòsit i comanda que són obligats en la Cort de Robines per l'empara* feta a Ramon Massó. El rei els cita a seva presència en la reial Cancelleria per mostrar els seus drets" (RRV2, p. 34).

Mateu Salzet fou el notari més prominent de Mallorca les últimes dècades del segle XIV, i les seves Notícies continuen essent llegides com una crònica-diari de la vida a Ciutat. Una part està incorporada al *Cronicón Mayoricense*; "el siglo XIV", d'Álvaro Campaner (nova edició facsímil de 2007). Recordem que un Ferrer Salzet fou testimoni a l'escriptura de 1233 a favor de Barobe de Alexandria.

Al segle XV tornava tant el llinatge Alexandri com Masó

Mentres tant, qui devia tractar-se d'un descendent, Andriol d'Alexandria, "ciutadà de Mallorca", denunciava furts de raïm moscatell en un judici local de l'any 1400. És transcrit per Francesc Canals en el seu

Exemples d'un llibre i un pergami medieval. Mentre el paper guanyava popularitat, tradicionalistes consideraven el pergami més autèntic i durador. [Fig. 287]

segon llibre de judicis i en aquesta ocasió la causa s'apropa a l'absurd: "Andriol d'Alexandria es queixa davant el governador del robatori de raïm moscatell de la seva vinya. Queda demostrat que el

(*) Probablement es tracta aquí d'un "acte d'emparar-se d'una casa, d'embargar-la (*Diccionari català-valencià-balear d'Alcover i Moll*). Aquesta font cita diverses referències de tal ús de la paraula empara entre 1392 i 1470, el període de la nostra citació. El context reforça aquesta idea, però la intervenció del rei és sorprenent. Potser tenim molt més per aprendre d'aquesta família.

Miniatura d'un oficina notarial d'Itàlia central vers el 1350. [Fig. 288]

lladre és el propi fill d'Andriol, la qual cosa explica que no hi hagi sentència." diu Francesc Canals (Judicis II, núm 2, p. 41).

Evidentment el fill, Antoni i la seva amant, l'esclava Antònia, manaven que uns veïns duguessin els apreciats raïms a Ciutat, on els venien.

És curiós com aquest fill, o no sembla ben conegut al poble, o els veïns no es fiaven d'ell. Fou fill il·legítim o bord? És designat com "n'Antoni Maso, lo qual se diu esser fill del dit Andriol" o "n'Anthoni Maso, fill segons ques diu del dit Andriol d'Alexandria", mentre l'esclava i la vinya, sí són reconeguts per tothom com pertanyents a d'Alexandri (Judicis II, p. 51).

A l'any 1403 o 4, Antoni Masó/Massó apareixia altra vegada com a part d'una disputa amb la família Faret sobre el desacord de pagament d'un treball de camp a "la vinya de Ramon Maso", en el qual es tractà de si ell havia tret l'espasa (Judicis II, causa 16, p. 115). Fou un assumpte lluny dels afers del regne que ocupaven la família mig segle abans.

L'última referència al nom Masó que tenim a Binissalem a l'època de la qual tractem, és a *La Batalla de Binissalem*, quan uns veïns estaven amagats a la "tanca d'en Masó" esperant que començàs el combat (Gabriel Llopart, 1988, p. 13). La tanca havia d'estar a la part sud de la vila; no lluny del camí reial Ciutat-Inca. Era part de la porció original de la família, de l'alqueria Alexandri?

Altra vegada a Sòller

Una possible referència, més digna, a la família, al mateix segle XV, es troba en un article de l'historiador, Álvaro de Santamaría, sobre conversos. Una de les professions que esmenta és justament la de justícia:

"En el numeroso escalafón de notarios figuraban cinco conversos que no debían ser los únicos notarios conversos. En el de escribanos, nos consta uno; en el de procuradores, dos; y como jurisconsulto destacó Juan Alexandre Adret [...]" (1953-60, p. 192).

"De los tres médicos de prestigio que existían en la Isla hacia 1480, dos – mestre Garriga y el Dr. Juan Alejandro Adret, pariente sin duda del jurista-, eran conversos [...]" (1953-60, p. 192).

Aquest metge "fuyó a Nápoles" a causa de la 'nova' Inquisició instituïda l'any 1488, mentre el mestre Garriga "fue penitenciado".

Llinatges medievals

L'historiador Antoni Mas Forners ha fet estudis de l'antroponímia medieval de Mallorca, i una de les tendències que ell adverteix sobre la inestabilitat de cognoms podria ajudar a explicar com una persona podia tenir més d'un nom. Ell diu: "De vegades hi ha indicis que permeten suposar que la mateixa persona – o la mateixa família - podia aparèixer

esmentada amb apel·latius diferents tot depenent de l'indret en què fos registrada documentalment" (2004, p. 22).

Atès que aquesta família actuava i està documentada en indrets diferents al llarg de més de cent cinquanta anys, és possible que ells haguessin adquirit documentació amb més d'un nom. És clar que, quan es tracta de drets o propietats, una identificació correcta assumeix importància. Aquesta fou la primera raó per la progressiva designació estable i permanent de les persones que acompanyaven tot el procés de la creació i consolidació de Mallorca, així com d'Europa en general a la baixa edat mitjana.

D'altra banda, podria ser que la família empràs distints noms segons el moment o segons l'assumpte, no tan sols segons el lloc?

D'aquesta família ...

tenim un nombre extraordinari de citacions a les fonts del segle XIV. Ens en faciliten el reconeixement els seus cognoms poc freqüents, si no únics. A més, els trobam quasi sempre presents a l'escenari dels esdeveniments importants o representatius del segle. Intuïm que foren testimonis intel·ligents al llarg d'una època turbulenta i imagineu el profit que en traurem si poguéssim llegir o escoltar les seves versions dels successos que ells havien viscut.

Detall d'una pintura d'un Acte de Fe de la Inquisició. Aquí dos condemnats porten la túnica 'sanbenito' o gramalleta i la coroça; "Cucurulla infamant, de paper engrutat" (Diccionari Institut d'Estudis Catalans) mentre esperen 'la relaxació', la mort a la foguera.

La pintura de 1495 de l'artista Pedro de Berruguete, representa un suposat Acte del segle XIII, i els penitenciats són càtars, no jueus o conversos, però els detalls de l'escena són de la fi del segle XV.

[Fig. 289]

- _Memoriàl ò Càpbréu de çò que fou del nòbble Gastó de Beàrn é es à Sóller, Cànarossa, é el térme de la ciutad y illa de Mallòrcha. Copiat a la *Historia General del Reino de Mallorca*, 1841
- _J. M. Quadrado, *Historia de la Conquista de Mallorca*, 1840
- _J. M. Bover, *La Memoria de los pobladores de Mallorca*, 1838
- _Llorenç Pérez Martínez, *Fontes Rerum Balearium*, tomo II, 1978
- _E. K. Aguiló, “Capbreu ordinat l’any 1304, dels establiments i donacions fets per Don Nuno Sans de cases i solars de la seva porció”, *BSAL 14*, 1912-13
- _Pau Cateura, pròleg del llibre, *Los judíos de Balears en la Baja Edad Media*, de Jorge Maíz Chacón, Netbiblo, 2010
- _Gabriel Ensenyat Pujol, *La Reintegració de la Corona de Mallorca a la Corona d’Aragó*, (1343-49). 1997
- _Antoni Pons Pastor, *Los Judíos del Reino de Mallorca durante los siglos XIII y XIV*, vol. 2, 1984
- _E. K. Aguiló, transcripció de, “Desventures domestiques del Infant en Ferrand de Mallorca”, *BSAL 10*, 1904
- _E. K. Aguiló, “Cartes Reials 1301-09”, *BSAL 20*, 1924-5
- _Guillem Rosselló Bordoy, Jaume Sastre Moll, “El Mudejarismo en Mallorca en la época de Ramon Llull”, *BSAL 38*, 1982
- _Plàcid Péres, “Les Mesquites i els banys de Sóller (S. XIII i XIV)”, *BSAL 47*, 1991
- _Jaume Sastre Moll, “Dos expediciones valenciano-mallorquinas al norte de África. La Armada Santa 1398-99”, *BSAL 52*, 1996
- _RRV2
- _RRV1
- _Ramon Rosselló Vaquer, *Història d’Alaró, segles XIII i XIV*, 1979
- _Ramon Rosselló Vaquer, Onofre Vaquer Bennàsar, *Història de Sencelles i Costitx 1229-1600*, 1993
- _transcripció d’E. K. Aguiló, “Partició de termes de les alqueries de Benifat i Castell d’Amors, 1337”, *BSAL 27*, 1937-8
- _Llabrés i Rosselló, *Inca en la Història 1229-1349*. 1998
- _Joan Rosselló Lliteras, *Els homes d’armes de Mallorca. Llista de la part forana*, 1359, 1984
- _Gabriel Llompart Moragues. *La pintura medieval mallorquina*, tom 4, 1980
- _Josep Ramis d’Ayreflor i Sureda, “Militars, Generosos, Ciutadans i Prohoms de Mallorca amb honors de Cavallers de l’any 1362”, *BSAL 26*, 1935-6
- _José M. Quadrado, “El Proceso instruido en 1345 contra el gobernador Arnaldo de Erill , su asesor Des Torrents y el procurador real Bernardo Morera acusados de favorecer a los partidarios del destronado Jaime III ...”, *BSAL 15*, 1914-5
- _J. N. Hillgarth, “Inventario de los bienes de Anthoni des Collell”, *BSAL 31*, 1953-60
- _Francesc Canals, *Judicis I* (1996) Clam 7 i Clam 14
- _Álvaro Campaner, *Cronicón Mayoricense*; el siglo XIV (nova edició facsímil de 2007)
- _Francesc Canals, *Judicis 2* (2003) Judicis número 2 i 16
- _Francesc Canals, *Aproximació socio-econòmica a Binissalem en el segle XIV*, 1989
- _Gabriel Llompart, *La Batalla de Binissalem 1434*, 1988
- _Álvaro de Santamaría, “En torno a la situación de los judíos conversos de Mallorca en el siglo XV”, *BSAL 31*, 1953-60
- _Antoni Mas Forners, “De toponímia andalusina a antroponímia feudal. Els “llinatges” i toponims andalusins a la Mallorca del segle XIII”. *BSAL 60*, 2004

- [272] Braun, G./ Hogenberg F., “Alexandria vetustissimum Aegypti emporium” (1572) Alemany, Cologne, <http://www.swaen.com/antique-map-of.php?id=8612>
- [273] “Pisa daurada” (tajador jueu aragonès) segle XIV, Catalunya-Aragó, Wikipedia.org
- [274] Maria Teresa Ferrer, “Catalan commerce in the late Middle Ages”, Fig. 2, Catalan consulates and domains in the Crown of Aragon in 1385, <http://www.raco.cat/index.php/CatalanHistoricalReview/article/viewFile/265172/352757>
- [275] “Master of Canapost”, Fig. 1, Detall del retaule del Trinitat, Perpinyà, reproduït a “Catalan commerce in the late Middle Ages”, vegeu referència [274]
- [276] Miniatura sense font, consulta de 01.03.2016 http://1.bp.blogspot.com/-GgYxhZE3Xso/ToWRSjUjWGI/AAAAAAAAABU/wHE11S9YM54/s1600/th_700x560_690f8a66a4ef1f4c0dd60834f64d8dd1%255B1%255D.jpg
- [277] Dibuix sense font, consultat el 21.02.2016
- [278] Antoni Mas Forner, *El procés d’evolució urbana de la vila de Santa Margalida, De l’edat mitjana fins a l’actualitat*, 2011, Ajuntament de Santa Margalida, pàgina 19
- [279] Alfons X el Savi, redacció de *Las Siete Partidas*, (vers el 1265) San Lorenzo de El Escorial (?) Detall d’un panel de *Les Cantigas de Santa Maria*
- [280] Les Constitucions catalanes (1495) Ferran II ‘el Catolic’, presidint les Corts https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/2f/Fernando_II_entre_dos_escudos_del_Se%C3%B1al_Real_de_Arag%C3%B3n.jpg
- [281] Miniatura sense atribució, (vers el 1350) possiblement Itàlia, Consulta de 01-03-2016 <http://classes.maxwell.syr.edu/his381/procedure.htm>
- [282] Transcripció notarial d’una diploma de Konrad IV (1364) Alemanya, Trier, Stadtbibliothek, Archiv, E.22
- [283] *Decretum Gratiano*, (1180- 90) França, Walter Ms. W 133, f 162
- [284] Imatge sense font, <http://www.descopera.ro/galerii/14910976-dupa-mai-bine-de-800-de-ani-cercetatorii-a-deslusit-misterul-pergamentului-medieval>, Consulta de 01-03-2016
- [285] Les figures de pàgines 320, 321 i 322 són del *Roman d’Alexandre*, MSS 264 (1338-44) Flandes, copyright, amb permís de Bodleian Libraries, University of Oxford.
- [286] Il·lustració de la novel·la, *Roman de la Rose*, 1490-1500, França, The British Library, MS 4425 f.87r
- [287] Imatge sense font al website, “Medievalistes Valencians”, <http://harcajmv.blogspot.com.es/2011/03/uns-apunts-de-calligrafia-medieval.html>, Consulta de 01-03-2016
- [288] Getty Images, de la matricula del *Consorci de Notaries de Perugia*, (1343-1354) Itàlia, Ms 972, De Agostini Picture Library
- [289] Pedro Berruguete, detall del “Acto de Fe presidido por Santo Domingo de Guzmán”, (1495) Madrid, Museu de Prado

Creant la vila de Binissalem

Un mosaic de cent-cinquanta anys del Regne de Mallorca,
des del 1231

Pel que fa a les imatges, fotografies i il·lustracions: Atès que algunes fotografies, imatges i il·lustracions contingudes en aquesta obra han estat realitzades per tercers, la reutilització i difusió d'aquestes no està coberta per la llicència Creative Commons ni per cap altra llicència, per la qual cosa la seva utilització serà responsabilitat de la persona que en faci ús. En cas que un tercer trobàs que en aquesta obra s'ha fet un ús no autoritzat de les seves imatges, fotografies o il·lustracions pregam que es posi en contacte amb info@creantbinissalem.com per a la seva retirada o correcció.